

מתקפת המורדים בסוריה - תפנית אסטרטגית או אירוע חולף?

כרמית ולנסי, רז צימט, גליה לינדנשטראוס וארקדי מיל-מן | 2 בדצמבר, 2024 | גיליון 1924

מתקפת הפתע של המורדים בשלטון בשאר אל-אסד מטלטלת את הזירה הסורית השברירית ממילא. תוך ימים בודדים הצליחו ארגוני המורדים להשתלט על העיר השנייה בגודלה במדינה תוך לחימה נרחבת נגד המשטר ותומכיו, עד כה, ללא התנגדות אפקטיבית מצידם, כפי שארע במהלך מלחמת האזרחים. טורקיה, התומכת במורדים, ככל הנראה נתנה אור ירוק למתקפה ומנסה באמצעותה להפעיל לחץ על סוריה להתקדם בתנאיה להסדרת היחסים בין המדינות. אולם, ההתקדמות המהירה של המורדים מעמידה אותה בהתנגשות אינטרסים עם רוסיה ואיראן, הנחושות שוב להציל את שלטון אסד, וגם עם ארצות הברית, המחזיקה בסוריה ובעיראק כוחות למאבק בדאע"ש. אף שישראל אינה מעורבת ישירות בהתפתחויות, ברור כי המכה הקשה שהיא הסבה לציר ההתנגדות בלבנון ובסוריה, כמו גם איומיה הישירים על אסד לבל יאפשר את המשך ההתבססות האיראנית בשטח מדינתו, היוו תמריץ למורדים ולטורקיה. במאמר זה נבחנים משמעות האירועים, האינטרסים המנחים את השחקנים המעורבים וכן השלכותיהם הפוטנציאליות על ישראל.

ב-27 בנובמבר פתחו ארגוני מורדים המשתייכים לחמ"ל המרכזי "אל-פתח אל-מבין" באזור אדליב, שבצפון מערב סוריה, במתקפה נרחבת נגד המשטר הסורי. ארגון "היאת תחריר א-שאם" (HTS), שלוחת אל-קאעדה לשעבר בסוריה, מוביל את המערכה. למורדים הצטרפו קבוצות נוספות, ביניהן "הצבא הסורי הלאומי" (SNA), הנתמך על ידי טורקיה. מטרת המבצע, על פי הצהרות המורדים, היא לבלום את התקיפות של המשטר והכוחות הרוסיים שלצידו, אשר גברו בחודשים האחרונים ולחדש את הפסקת האש, שהוכרזה במאוס 2020 במסגרת הסכם שנתחם בין רוסיה לטורקיה. נראה היה שהמורדים תכננו מבצע מוגבל, אך החולשה של כוחות המשטר ותומכיו (בין היתר נטען כי כוחות ברחו מעמדותיהם) עודדה את המורדים להרחיב את המערכה.

לראשונה מזה שנים הצליחו המורדים לכבוש שטחים נרחבים מידי צבא אסד. בשלב הראשון, הם השתלטו על העיירה ח'אן אל-עסל שבציר M5 האסטרטגי, ובהמשך על העיר חלב – השנייה בגודלה ובחשיבותה בסוריה – שעליה השתלט מחדש אסד בדצמבר 2016 וכך קידם את ניצחונו במלחמת האזרחים. מאז החלו ארגוני המורדים להתקדם דרומה ולהשתלט על

אזורים בעיר חמה. אולם לפי שעה, נראה שכוחות הצבא הסורי הצליחו למנוע את השתלטותם המלאה על העיר.

על אף שישאל אינה מעורבת ישירות במתרחש, עיתוי המתקפה אינו מקרי אלא הושפע במידה רבה מאירועים שהתרחשו במסגרת המלחמה שפרצה ב-7 באוקטובר 2023. נראה כי פעילי "היאת תחריר אלשאם" תכננו את המתקפה בחודשים האחרונים, פרסו מחדש כוחות בגבולות מחוז אידליב ונערכו צבאית לקראתה. ועדיין, גורם ההפתעה מילא כאן תפקיד מרכזי. המתקפה נפתחה בעוד 'ציר ההתנגדות' שבהובלת איראן נמצא בנקודת חולשה קריטית. חזבאללה ויתר המיליציות השיעיות נפגעו קשות עקב הלחימה הממושכת עם ישראל, וביתר שאת לאחר מבצע "חצי הצפון" שהובילה ישראל בזירת לבנון נגד חיזבאללה מאז ספטמבר 2024. הנוכחות הרחבה של גורמי 'ציר ההתנגדות' בחלב ובאזורים נוספים בסוריה הידלדלה עם העברת חלק מהפעילים ללבנון וכתוצאה מגל החיסולים שביצעה ישראל בזירה. המורדים שעקבו אחר מצבו של 'הציר', זיהו הזדמנות לתקוף.

איראן – לאחר הפגיעה הקשה בשלוחיה, שנרשמה בשנה האחרונה, ובעקבות תקיפות שביצעה ישראל בשטחה, איראן שקועה במאמץ להתמודד עם הנזקים שספג חזבאללה בלבנון ומתקשה להפנות לוחמים ומשאבים לסוריה. ניכר כי טהראן הופתעה ממתקפת המורדים ומהישגיה עד כה וכצפוי, היא מאשימה את ישראל וארצות הברית באחריות לה כחלק מ"מזימה", שנועדה להחליש אף יותר את 'הציר' הפרו-איראני באזור. במתקפת המורדים נהרג לפחות קצין איראני אחד, בכיר במשמרות המהפכה, ואיראן אף נאלצה לפנות את הקונסוליה שלה בעיר חלב והיא עדה לביטויים האנטי-איראניים במקומות שנכבשו מצד כוחות המורדים נגד כוחות של מנהיג איראן, עלי חמנאהי, ושל קאסם סולימאני, מפקד כוח קדס שחוסל ב-2020. בשלב זה טהראן מתמקדת במאמצים מדיניים-דיפלומטיים: שר החוץ האיראני, עבאס עראקצי, לצד שיחות עם מקביליו הסורי, הרוסי והלבנוני הגיע בראשית השבוע לדמשק לדון במצב ובמטרה לחזק את הנשיא אסד. בתום ביקורו יצא עראקצי להתארגנויות גם באנקרה. עראקצי הדגיש את תמיכת איראן בסוריה ובמאבקה ב"קבוצות הטרור" וחזר על מסרי המשטר, שלפיהם האירועים הם תוצאה של "תוכנית אמריקאית-ציונית".

בימים הקרובים תידרש איראן לגבש מהלכים שיבטיחו את יציבות שלטונו של אסד. טהראן, שמילאה תפקיד מרכזי בהצלתו של משטר אסד בעשור הקודם, עשויה לשוב ולהגביר גם את מעורבותה הצבאית בסוריה. הימנעות אסד מהצטרפות למערכה נגד ישראל מאז תחילת המלחמה ברצועת עזה יצרה אמנם מתיחות מסוימת בקרב ה'ציר' הפרו-איראני ועוררה ביקורת מצד חלק משותפיו, לרבות איראן עצמה. עם זאת, טהראן עדיין רואה בסוריה רכיב חיוני ומרכזי במאמציה לשמר את השפעתה האזורית, ובמיוחד לאפשר לה לשקם את יכולותיו הצבאיות של חזבאללה שנפגעו קשות במלחמה עם ישראל. ואולם, המשבר המחרף בסוריה מוצא את איראן כשהיא ניצבת בפני אתגרים ולחצים גוברים לנוכח היחלשותו הניכרת של חזבאללה; קשיים לכונן מחדש את הקואליציה הצבאית בסוריה בהשתתפות משמרות המהפכה, רוסיה,

חזבאללה ומיליציות שיעיות מעיראק, מאפגניסטאן ומפקיסטאן; לחצים גוברים על איראן בזירה הבינלאומית, במיוחד בעקבות בחירתו של דונלד טראמפ לנשיאות ארצות הברית; וכן החרפת העימות הישיר עם ישראל, שהותיר את איראן חשופה יותר למהלכים צבאיים נוספים מצד ישראל.

רוסיה - מתקפת הפתע של כוחות המורדים מביכה את רוסיה. הפיקוד הצבאי הרוסי בסוריה, שהופתע מכיבושה המהיר של העיר חלב, הגיב לראשונה מאז 2016 בהפצצות אוויריות נגד המורדים בעיר, בניסיון לסייע לנאמני שלטונו של אסד. בקרמלין ניסו להמעיט בגודל האירוע וההצהרות הרשמיות הסתפקו בהבעת דאגה עמוקה מההסלמה. התועמלנים הטילו מיד את האחריות על ארצות הברית ואוקראינה, שלדבריהם עומדות מאחורי המתקפה, ואף הדגישו כי התנהלות טורקיה מנוגדת להסכמות שהושגו בוועידת אסטנה מ-2017. מוסקבה נבוכה גם מחולשת צבא סוריה שנטש את חלב, מנפילת ציוד צבאי רוסי רב לידי המורדים, וכן מנטישת כוח צבאי רוסי גם את שדה התעופה כוורס שבעיר. בשל אי-שביעות רצון ניכרת מהתנהלות הדרג הפיקודי, פוטר מפקד הכוחות הרוסיים בסוריה.

האינטרס הרוסי המרכזי - שימור משטר אסד - בעינו עומד ורוסיה תמשיך לתמוך בו. דווח כי רוסיה צפויה להגיש סיוע צבאי דחוף לצבא הסורי, כולל מפציצים ופצצות במשקל כבד, ויתכן אף שהנוכחות הרוסית הצבאית בסוריה תתוגבר. עם זאת, האתגרים שניצבים בפני רוסיה בחזית האוקראינית יקשו על תמיכה רחבת היקף במשטר הסורי, כפי שארע במהלך מלחמת האזרחים. יתר על כן, תבוסת אסד בחלב מערערת את תדמיתה של רוסיה בזירה האזורית ואת דימויה כמעצמה בעלת יכולת להבטיח את יציבותם של בעלי בריתה.

טורקיה ככל הנראה נתנה אור ירוק למורדים במערכה הנוכחית בסוריה. כמעט לאורך כל מלחמת האזרחים בסוריה, המורדים הסורים זכו לתמיכה צבאית, כלכלית ולוגיסטית של טורקיה. לטורקיה שני אינטרסים מרכזיים מול סוריה - האחד, פגיעה בשלוחה הסורית של המחתרת הכורדית וצמצום השליטה האוטונומית הכורדית בצפון מזרח סוריה; השני, החזרת חלק משמעותי מ-3.5 מיליון הפליטים שהגיעו לשטח טורקיה בעקבות מלחמת האזרחים בסוריה. לשם כך, בין היתר, טורקיה הייתה מעוניינת להקים רצועת ביטחון בצפון סוריה אשר תיתן מענה גם לחששות הביטחוניים של אנקרה וגם תאפשר את החזרת הפליטים לאזור, שיהיה בשליטה ביטחונית טורקית.

את התמיכה הטורקית במורדים הסורים, כולל בגורמים הג'האדיסטים, יש לראות בהקשר זה - ניסיון ללחוץ על אסד לקבל בחזרה את הפליטים וניסיון לצמצם את השליטה האוטונומית הכורדית, כולל לחץ על ממשל טראמפ הנכנס להוציא את הכוחות האמריקאים מסוריה, אשר תומכים בכורדים. לצד זאת, ניכרת גם אכזבה טורקית מכך שכשל הניסיון המחודש מאז יוני האחרון להגיע לנורמליזציה מול אסד. ייתכן שבמהלך הנוכחי, ארדואן חותר להפעיל לחץ על אסד לקבל את תנאי ההסדרה שאנקרה מציבה, זאת לצד בלימת התקיפות הרוסיות-סוריות שאירעו לאחרונה על ריכוזי מורדים ועלולות לייצר גל פליטים נוסף.

יתרה מכך, קיימים גם שיקולי פנים המסבירים את המדיניות הטורקית – חוסר שביעות רצון מטיפול הממשלה בבעיית הפליטים, שהביאה לירידה בתמיכה במפלגתו של ארדואן, מפלגת הצדק והפיתוח, ולכן צורך בתיקון בהקשר זה. כמו כן, מאז אוקטובר יש ניסיון להתנעה מחדש של תהליך שלום עם הכורדים בתוך טורקיה, מתוך רצון לגייס את תמיכתם לשינויים בחוקה הטורקית ולאפשר לארדואן להתמודד על כהונה נוספת ב-2028.

כיוון המחשבה באנקרה הוא, שהיחלשות הכורדים בסוריה תעורר יותר גמישות מצד המחתרת הכורדית בתהליך השלום מול אנקרה. עם זאת, מדובר בהימור לא מבוטל מצידו של ארדואן: ערעור היציבות בסוריה, במקום לתרום לפתרון בעיית הפליטים עלול דווקא לגרום לזרם פליטים חדש. עליית כוחם של הג'האדיסטים בסוריה עשויה גם היא לתרום דווקא לשימור הנוכחות האמריקאית בטורקיה, לא להאצת עזיבתם. בטווח הארוך יותר, הג'האדיסטים בסוריה עלולים להוות גם בעיה ביטחונית לטורקיה. בנוסף, איומים על השלוחה הסורית של המחתרת הכורדית יכולים להקשיח את עמדות הכורדים גם ביחס לתהליך השלום בתוך טורקיה, מתוך תפיסה שאנקרה אינה כנה ברצונה לפיוס. ולבסוף, המדיניות הטורקית של תמיכה במתקפת הפתע של המורדים נמצאת בהתנגשות ישירה לאינטרסים הרוסים והאיראניים, ולכן עשויה לגרום להתקררות ניכרת ביחסים עם מדינות אלו וכך להעמיד אינטרסים טורקים בסכנה, למשל באזור הקווקז.

סיכונים והשלכות

מבחינת ישראל, האירועים המתפתחים בסוריה טומנים בחובם היבטים חיוביים ושלייליים כאחד; בהיבט החיובי – פגיעה משמעותית במשטר אסד ואולי אף הפלתו יהוו מכה קשה לאיראן ושלוחיה, כמו גם לרוסיה. איראן תאלץ להסיג את כוחותיה מסוריה; ייקטע המסלול הישיר לשיקום חיזבאללה באמצעות אספקת נשק מאיראן דרך עיראק וסוריה ללבנון; שלטון אנטי-איראני בסוריה יהווה איום ישיר גם על המיליציות הפרו-איראניות בעיראק ובעיקר יצריך את טהראן להתמקד בביטחון הישיר שלה – בהכרח על חשבון עיסוק בפגיעה בישראל.

ואולם, האיום על משטר אסד, ככל שיועצם, יביא לתגבור כוחות איראניים שיבואו להצלתו - למרות חוסר התלהבות מכך בטהראן. מנגד, תרחיש של קריסת משטר אסד, אם יתממש, עשוי להוביל למצב של מרחב כאוטי ובלתי יציב לפרק זמן ממושך. חמור מכך, הצלחה של גורמים בעלי אידיאולוגיה דתית-ג'האדיסטית (גם אם אולי התמתנו מעט), לשלוט בחלקים נרחבים בסוריה ואולי אף על מאגרי נשק גדולים, כולל אמל"ח כימי, תהווה איום חמור על אינטרסים ישראליים.

למעלה מעשור מאז החלה מלחמת האזרחים בסוריה, ישראל ניצבת בפני דילמה דומה לזו שנדרשה להתמודד עימה בעבר - האם הפלת משטר אסד וסילוק ההשפעה האיראנית וזו של חיזבאללה משטח סוריה יתרמו לביטחון בגבול הסורי-ישראלי, או שמא עדיף המשך משטרו של "השטן המוכר", שישראל הצליחה להרתיע מפני הצטרפות למלחמה הרב-זירתית שנפתחה נגדה בשנה האחרונה.

אם ארגוני האופוזיציה יפיקו לקח חשוב ממלחמת האזרחים ויתאחדו למסגרת צבאית יעילה, שתדע לסנכרן את המבצעים נגד המשטר ותומכיו ובהובלה של ארגון בעל דימוי מתון יותר מזה של ה-HTS (דוגמת 'צבא סוריה החופשי' שפעל בשנות המלחמה), אזי עשויה לצמוח חלופה עדיפה למשטרו האכזרי של אסד – ובכך גם ליצור תקווה לעתיד טוב יותר לאזרחי סוריה.

הימים הקרובים יהיו קריטיים לעיצוב פניה העתידיים של סוריה - האם המערכה תתרחב ותסכן את שרידותו של אסד, או משענות התמיכה המוכרות שלו, רוסיה ואיראן, יתגברו על הקשיים העומדים בפניהן וירתמו להצלתו? בשלב זה, עד שהתמונה תתבהר, נכון שישראל תימנע ממעורבות במתחולל בסוריה, למעט כמובן במקרה של איום על אינטרסים ביטחוניים שלה.

עורכי הסדרה: ענת קורץ ואלדד שביט